

Kai kurie vyresniųjų mokinių gyvenimo mokykloje aspektai

Vanda Aramavičiūtė

Profesorė habilituota socialinių mokslų
(edukologija) daktarė
Vilniaus universiteto Edukologijos katedra
Didlaukio g. 47, LT-08303 Vilnius
Tel. 267 54 44

Straipsnyje keliama gyvenimo mokykloje problema. Remiantis vyresniųjų mokinių, besimokančių bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose ir gimnazijose, tyrimų duomenimis atskleidžiami kai kurie gyvenimo mokykloje aspektai. Daugiausia dėmesio čia skiriama apibūdinti vyresniųjų mokinių emocines būsenas kaip vienas iš ryškiausių gyvenimo mokykloje dimensijas.

Gyvenimo mokykloje tyrimo aktualumas

Nekyla abejonių, kad gyvenimas mokyklose yra vienas iš svarbiausių asmens dvasinio ugdymo veiksnių. Implikuodamas daugelį kitų psichoedukacinių veiksnių, jis atlieka vientiso, arba visiško, veiksnio funkciją. Todėl šių laikų edukologijoje gyvenimą mokyklose imama traktuoti kaip ypatingą ugdymo šaltinį ar determinantę. Kartu iškeliamas mokyklos gyvenimo pilnatvės ir darnos idėja, iš esmės lemianti mokyklos, kaip visumos, įtaką individo dvasinei raidai. Kita vertus, nors ir apibrėžiama mokyklos ugdomoji reikšmė, bet mokyklos gyvenimas, kaip visuminis reiškinys, mažai tyrinėjamas. Be abejo, šiuos tyrimus apsunkina ir mokyklos gyvenimo, kaip tyrimo objekto, sudėtingumas, daugia-
briauniškumas ir prieštaringumas.

Pažymėtina, kad ir ankstesni Lietuvos pedagogai (S. Šalkauskis, A. Maceina, A. Šerkšnas,

P. Maldeikis, J. Vabalas-Gudaitis, J. Laužikas), ir šiuolaikiniai (L. Jovaiša, R. Dobranskienė, V. Černius, M. Lukšienė ir kt.), vienaip ar kitaip nagrinėjantys ugdymo gyvenimiškumą, mokyklos gyvenimą linkę tapatinti su joje vykstančiais veiklos, bendravimo ir santykių procesais, lemiančiais ugdytinių individualybės saviraišką. Remiantis L. Jovaiša, konkrečios mokyklos veiklos ir santykių stilius parodo mokyklinės bendruomenės dvasią ir jos gyvenimo kultūrinį, dvasinį ir organizacinį pobūdį. Tokiu atveju gyvenimas mokykloje apima ir įvairius jos dalyvių – mokytojų, mokinių, tėvų – interesus, poreikius, norus ar siekius, vertinimus ir išgyvenimus, panašiai. Todėl, tyrinėjant mokyklos gyvenimą, reikia pasidomėti jo dalyvių subjektyviu požiūriu į mokyklose organizuojamą mokymo procesą ir nepamokinę veiklą, taip pat į komunikacinius, percepcinius ir interakcinius procesus, vykstančius tiek atskirose klasėse, tiek visoje mo-

kykloje ir sužadinančius teigiamas ar neigiamas emocines būsenas kaip atitinkamas gyvenimo mokykloje dimensijas.

Kita vertus, nors įvairių epochų ir tipų mokyklose buvo ir tebėra siekiama teikti vaikams kuo daugiau malonių išgyvenimų, bet iš tikrųjų kiekvienoje mokykloje patiriama ne vien teigiamų, bet ir neigiamų emocijų. Juk tiek gyvenimas apskritai, tiek ir mokyklos gyvenimas yra sklidinasi ne vien dvasinio pasitenkinimo, džiaugsmo, geros nuotaikos, bet ir tam tikrų prieštaravimų, nesutarimų ar net konfliktų, o dažnai ir liūdesio, nevilties ir kitų nesmagių dalykų. J. Laužikas pabrėžia, kad mokyklos gyvenimas ir negali būti vienašališkas, bet tik visapusiška realaus gyvenimo ir žmogiškosios prigimties išraiška. Todėl mokykla yra ta vieta, kurioje klesti, „džiaugsmas, pasismaginimas, darbas, liūdesys, rūpesčiai, gamyba, kūryba, asmeniniai ir bendruomeniniai įvairiarūšiai poreikiai ir veiksmi“ (J. Laužikas, 1993, p. 300). Suprantama, tuo nenorima sumenkinti teigiamų emocijų svarbos plėtoti asmens dvasines galias.

Emocijų tyrėjų požiūriu, teigiamos emocijos turi savarankišką pritaikomąją vertę, nes aktyviai skatina žmogų keisti savo santykius su išorine aplinka. Pasak psichologo P. Simonovo, svarbiausias teigiamų emocijų vaidmuo – sutrikdyti pasiektą pusiausvyrą su aplinka, sudrumsti esamą ramybę ir komfortą. Kitaip sakant, keisti individo elgesį skatinant ieškoti naujų, dar nepatenkintų poreikių, be kurių nebūtų galima patirti malonumą. Tuo tarpu neigiamos emocijos padeda išsaugoti tai, kas pasiekta evoliucijos ar subjekto individualios raidos dėka. Todėl abejojama, ar be teigiamų emocijų įmanoma perprasti tas tikrovės sritis, neturinčias tiesioginio taikomojo efekto ir apimančias meninę kūrybą, meno kūrinių suvokimą, teorinį pažinimą, kita.

Šalia to emocijų psichologijoje išpėjama, kad negalima suabsoliutinti teigiamų emocijų reikš-

mės, nes jos gali būti sužadintos ir primitivių, menkaverčių ar net socialiai nepriimtinių porciškių. P. Iljino patarimu svarbu turėti galvoje, jog pozityvus emocijų vaidmuo sietinas ne vien su teigiamomis emocijomis, o negatyvus – tik su neigiamomis, nes „pastarosios galinčios tapti žmogaus savęs tobulinimo stimulu, o pirmosios – dvasinės ramybės dingstimi“ (2001, p. 102).

Atsižvelgus į tai **tyrimo objektu** buvo pasirinkta mokyklos gyvenimas kaip integralus ugdymo veiksnys.

Tyrimo tikslas – atskleisti šio veiksnio įtaką vyresniųjų moksleivių dvasingumo raidai.

Tyrimo metodai: reikiamos mokslinės literatūros analizė ir vertinimas, moksleivių vertybinių požiūrių ir elgesio aprašai, testai (nebaigtų sakinių B. Dodono, J. Filipso), skirti apibūdinti emocinius tiriamųjų išgyvenimus, klausimynai, padedantys atskleisti įvairius gyvenimo mokykloje aspektus, ir kt. Ištirti 477 jaunuoliai, besimokantys bendrojo lavinimo mokyklose ir gimnazijose. **Straipsnio tikslai:** 1) apibūdinti vyresniųjų moksleivių patiriamas emocines būsenas kaip atitinkamas gyvenimo mokykloje dimensijas; 2) atskleisti šių dimensijų ir tiriamųjų dvasinių vertybių internalizacijos, kaip dvasingumo pagrindo, ryšį.

Tyrimo rezultatų analizė ir interpretavimas

Kaip žinoma, viena iš esminių vidinių žmogaus būsenų yra savijauta, kuri parodo, kaip individas jaučiasi konkrečioje bendruomenėje. Pastovesnė ir ilgiau trunkanti savijauta ne tik atitinkamai nuspalvina veiklos ir bendravimo foną, bet ir parodo bendruomenės narių vyraujančius emocinius ryšius, bendrą emocinį nusiteikimą, nuotaiką. Todėl socialinėje psichologijoje savi-

jauta įvardijama kaip vienas iš socialinio psichologinio klimato, atmosferos ar santykių rodiklių. O tai leidžia apibrėžti savijautą ir kaip reikšmingą mokyklos gyvenimo dimensiją.

Tyrimo metu domėtasi, kaip vyresnieji mokiniai jaučiasi savo mokyklose: ar jiems čia gera, ar jie yra laimingi ir ko labiausiai pasigenda. Gauti duomenys parodė, kad daugumai mokinių (73,6 proc. bendrojo lavinimo mokyklų ir 73,6 proc. gimnazijų) dažnai buvo gera. Tą pačią tendenciją beveik patvirtino ir laimingumo būsenos apibrėžtis, nors ir silpniau išreikšta. Tačiau nemažai mokinių vis dėlto pasigedo humaniškesnių tarpusavio santykių, o kai kurie – kūrybiškesnio ir subtilesnio požiūrio į veiklą, bendravimą, elgesį*.

Kartu buvo tiriamas vyresniųjų mokinių *nerimas* – kita emocinė būsena, pasireiškianti nepibrėžtu grėsmės jausmu, kuris neatsiejamas nuo realaus ar įsivaizduojamo pavojaus. Kaip atitinkama blogos savijautos išraiška, nerimas išreikšia adaptyvias ir dezadaptyvias individo reakcijas, skatinančias arba trikdančias joveiklą ir santykius ar net paraugančias į nuotolinį asmenybės bruožą – nerimastingumą. Šio tyrimo metu į nerimą žvelgiama ne tik kaip į gyvenimo mokykloje rodiklį, bet ir kaip į mokinių dvasinio tapsmo atspindį ir jo determinantę. Kadangi skirtingose kalbinėse kultūrose pateikiami įvairūs nerimo etimologijos ir kilimo šaltinių atitikmenys, tai šiuo atveju pasinaudota J. Filipso testu, kuriame buvo skiriama:

1. Bendras nerimas, išreiškiantis emocinę būseną, susijusią su visu mokyklos gyvenimu.
2. Socialinio streso išgyvenimas, daugiausia determinuojamas santykių su bendraamžiais.

* Apie tai autorės plačiau rašyta: Gyvenimas mokyklose kaip integralus ugdymo veiksnys // Pedagogika. 68. Vilnius, 2003.

3. Sėkmės pasiekimo frustracija, trukdanti mokiniui patenkinti aukštų rezultatų poreikį.
4. Saviraiškos baimė, kai neigiamos emocijos kliudo atsiskleisti kitiems, išreikšti savo norus, gebėjimus ir kt.
5. Žinių, o ypač jų viešo tikrinimo, baimė.
6. Baimė savo pasiekimais ar konkrečiais poelgiais neatitikti kitų lūkesčių, sulaukti nepalankaus vertinimo.
7. Santykių su mokytojais baimė ir problemos, kaip bendras emocinis fonas, mažinantis mokymosi sėkmę.

Taigi giluminiais nerimo šaltiniais buvo laikoma asmens prisitaikymas prie kitų žmonių (bendraamžių, mokytojų, tėvų) ir savęs įtvirtinimo (žinių tikrinimo, saviraiškos poreikių patenkimo ar sėkmės pasiekimo) baimė. Kurie iš jų labiausiai būdingi vyresniems mokiniams, rodo šie duomenys (1 lentelė).

Kaip matome, svarbiausiais nerimo šaltiniais vyresniame amžiuje tampa: *artimųjų lūkesčių neatitikimas* (daugiau kaip pusė tiriamųjų dėl to išgyveno baimę), *saviraiškos baimė* (per trečdalią tiriamųjų ją patiria, kai nepajėgia iki galo išreikšti savęs), *bendras nerimas* (būdingas beveik trečdaliui tirtų moksleivių) ir *žinių tikrinimo baimė* (ją patiriančiųjų skaičius svyruoja tarp ketvirtadalio ir trečdallo). Mokiniai, besimokantys skirtingo tipo mokyklose, pagal šiuos nerimo veiksnius yra panašūs, išskyrus, kad 6,0–7,0 proc. daugiau buvo gimnazijos auklėtinių, turinčių padidėjusį bendrą nerimą ir žinių tikrinimo baimę, ir apie 2,0 proc. jų daugiau – saviraiškos ir artimųjų lūkesčių nepateisinimo baimę.

Pažymėtina, kad tie patys veiksniai dažniausiai ir kelia paauglių nerimą, tik kiek kitaip jie pasiskirsto: bendras nerimas, žinių tikrinimo baimė (daugiau nei pusei paauglių), lūkesčių neatitikimo ir saviraiškos baimė (mažiau nei pusei paauglių), socialinis stresas ir sėkmės pa-

siekimo frustracija (17,0–18,0 proc.). Sujungusi šiuos visus veiksnius į dvi grupes, E. Martišauskienė daro išvadą, kad paauglių nerimą mokykloje lemia: 1) nerimas dėl mokymosi ir 2) nerimas dėl bendravimo.

los tiriamųjų nei gimnazijų auklėtinių. Socialinis stresas ir santykiai su mokytojais nepatenka tarp tirtų mokinių nerimą lemiančių veiksnių. Nors mokytojų lūkesčius ir įprasta laikyti vienu iš reikšmingų mokinių savivokos ir savivertės

1 lentelė. Vyresniųjų mokinių nerimo lygmens ypatumai

Veiksniai	Lygiai		Aukštas		Padidėjęs		Žemas		Labai žemas	
	b. lav.	gimn.	b. lav.	gimn.	b. lav.	gimn.	b. lav.	gimn.	b. lav.	gimn.
Bendras nerimas	8,00	8,40	24,0	31,6	39,2	35,8	28,8	24,2		
Socialinis stresas	0,80	–	16,8	15,8	39,2	48,4	43,2	35,8		
Sėkmės frustracija	–	–	20,0	14,7	67,2	67,4	12,8	17,9		
Saviraiškos baimė	10,4	7,40	32,0	32,6	34,4	43,2	23,2	14,7		
Žinių tikrinimo baimė	4,00	2,10	24,8	33,7	39,2	38,9	32,0	23,2		
Artimųjų lūkesčių neatitikimo baimė	4,80	1,1	46,4	52,6	24,0	24,2	24,8	21,1		
Santykių su mokytojais baimė	0,80	–	14,4	12,6	59,2	54,7	25,6	31,6		

Vyresniame mokykliniame amžiuje, kitaip nei paauglystėje, sukelia nerimą pirmiausia nepalankaus savęs vertinimo baimė, kylanti iš artimųjų lūkesčių ir turinti labai glaudų ryšį su saviraiškos baimė, nes negalėjimas optimaliai save išreikšti gali dar labiau sustiprinti tokį vertinimą. Be abejo, tai susiję su kitų žmonių lūkesčių reikšmės pripažinimu ankstyvojoje jaunystėje, taip pat su savimonės (ypač savęs vertinimo), identifikacijos ir saviaktualizacijos procesų kaitos specifika. Psichologai (R. Berns, J. James, K. Erikson, J. Kon ir kt.) pažymi, kad šiame amžiuje kitų asmenų lūkesčiai turi didelę reikšmę jaunuolio savosios vertės pajautimui, savigarbos jausmui ir vidinei darnai su aplinka.

Kita vertus, bendro nerimo ir žinių tikrinimo baimės raiškos artimumas įrodo, kad ir ankstyvoje jaunystėje mokymasis ne tik išlieka svarbiu nerimo šaltiniu, bet ir įgyja naują prasmę. Be abejo, su tuo siejasi ir sėkmės frustracija, labiau pastebima bendrojo lavinimo vidurinės mokyk-

veiksnių, bet šiems tiriamiesiems, matyt, buvo svarbesni kitų artimų žmonių lūkesčiai.

Pagal lytį minėti nerimo veiksniai statiškai reikšmingai nesiskyrė. Tik buvo rasta, kad sėkmės frustracija dažniau sukelia vaikinių nerimą ($\chi^2 \approx 12,2$, $p < 0,005$). Merginos dažniau išgyvena bendrą nerimą ir žinių tikrinimo baimę. Palyginus koreliacinius nerimo veiksnių ir vertybių internalizacijos lygių ryšius, rasta nemažai teigiamų ir neigiamų sąsajų (2 lentelė).

Matyti, kad nerimas mokykloje statistiškai reikšmingai siejasi ne tik su esminėmis dorovinėmis, bet ir su kitomis dvasinėmis vertybėmis, turinčiomis ryšį su grožiu, tiesa bei transcendentine realybe ir sudarančiomis dvasingumo turinį. Akivaizdu, kad nerimas gali tiek apsunkinti šių vertybių internalizacijos vyksmą, tiek jį skatinti, t. y. turėti neigiamą įtaką moksleivių požiūriui į atskiras dorovines ir religines vertybes ir teigiamą įtaką praktiniam šių vertybių įkūnimui.

Iš nerimo veiksnių, galinčių turėti teigiamą ir neigiamą įtaką vertybių internalizacijai vyresniaiame mokykliniame amžiuje, visų pirma išsiskiria bendras nerimas ir žinių tikrinimo baimė, taip pat artimųjų lūkesčių neatitikimo ir saviraiškos baimė. Bendras nerimas, išsiskverbiančias į įvairius gyvenimo mokykloje komponentus, turi tik neigiamų koreliacijų su požiūriais į vertybes, o žinių tikrinimo baimė – daugiau neigiamų nei teigiamų koreliacijų. Išimtis – sėkmės frustracija ir iš dalies socialinis stresas, turintys negausių, bet tik teigiamų sąsajų su požiūriais, ir taip pat santykių su mokytojais baimė – daugiau teigiamų nei neigiamų. Vadinasi, šitoks prieštaringas nerimo ir požiūrių ryšys rodo esant ne-

vienodą nerimo įtaką dvasinių vertybių pripažinimui: neigiamą – požiūriams į jautrumą, aukojimąsi, tiesos sakymą, tikėjimą Dievu, dvasinę vienybę, prasmės paiešką; silpną teigiamą – į humoro jausmą, išradingumą ir laisvumą, taip pat iš dalies į tiesos sakymą ir atsakymą už savo veiksmus.

Tačiau nors nerimo ir vertybių internalizacijos sąveika kognityviniu lygmeniu skirtinga, jo ir elgesio sąveika yra vienareikšmė – tik teigiama. O tai leidžia manyti, kad nerimas gali būti tinkamo elgesio stimulus. Koreliacinės analizės koeficientai rodo, kad nerimas susijęs ne tik su humoro jausmo pasireiškimu, bet ir su pareigų vykdymu, intelektualumu ir išradingumu, išti-

2 lentelė. Vyresniųjų mokinių nerimo veiksnių ir vertybių internalizacijos koreliaciniai ryšiai

<i>Nerimo veiksniai</i>	<i>Bendras nerimas</i>	<i>Socialinis stresas</i>	<i>Sėkmės frustracija</i>	<i>Saviraiškos baimė</i>	<i>Žinių tikrinimo baimė</i>	<i>Artimųjų lūkesčių neatitikimo baimė</i>	<i>Santykių su mokytojais baimė</i>
Požiūris į vertybes:		,158*			,148*		
prasmės atradimą				-,221*		-,152*	
nesavanaudišką rūpinimąsi kitais	-,156*						
užuojautą	-,265**			-,172*	-,212**		
aukojimąsi	-,136*				-,176**		-,181**
išradingumą					,147*	,153*	
tiesos sakymą	-,144		,169*		-,171		
tikėjimą Dievu	-,157*				-,231**		
dvasinę vienybę	-,163*				-,196**		
Vertybių praktinis įkūnijimas:							
humoro jausmas	,168*			,190**	,165*		
intelektu parodymas			,213**			,168*	
interesų derinimas				,149*		,145*	
pareigų vykdymas			,173**	,165*		,297**	,149*
atvirumas naujumui	,163*						
išradingumas	,190**				,197**		,138*
ištikimybė		,196**					
Vertybinių siekių autonomiškumas			,155*	,152*		,191**	

kimybė. Kitaip sakant, nerimas gali skatinti moksleivio jautrumą grožiui, atsakingumą, išmintingumą, kūrybiškumą, vidaus darną. Jis taip pat gali turėti tam tikrą įtaką ir moksleivio tolerancijai, sąžiningumui ir ypač siekių autonomiškumui.

Suprantama, teigiamos nerimo įtakos negalima pervertinti, nes nerimas yra neigiama emocinė būseną, galinti sukelti didelę įtampą, neviltį ar net peraugti į depresiją. Kartu negalima pamiršti ir nerimo įvairialypės reikšmės žmogaus gyvenime. Kaip rašo psichoterapeutas A. Alekseičikas, baimė (kaip nerimo forma) atlieka didžiulį teigiamą vaidmenį. Todėl žmogui esanti reikalinga visų rūšių baimė, o labiausiai – švelni, nedidelė, kuri palankiai veikia psichiką (padidina jos jautrumą, budrumą, daro ją veiklesnę, kryptingesnę ir pan.). Tačiau kitas dalykas – pernelyg didelė ir ilgalaikė baimė trikdanti ir slopinanti žmogaus veiklą ir sąmonę. „Baimės veikiama psichika silpnėja netolygiai – paprastai anksčiausiai ima silpti jausmai, vėliau netiksliai veikti mąstymas, pasikui silpsta valia; visa asmenybės veikla menkėja, netenka lygsvaros“, – išpėja A. Alekseičikas (1980, p. 72–73). Tad didelę baimę gali įveikti tik stiprūs žmonės.

LITERATŪRA

1. Alekseičikas A. Žmogaus silpnųjų psichologija. Vilnius, Mokslas: 1980.
2. Dobranskienė R. Mokyklos bendruomenės vadyba. Šilutė, 2002.
3. Додонов Б. Эмоция как ценность. Москва: Политиздат, 1978.

Vadinasi, galime daryti išvadas, kad dauguma vyresniųjų mokinių gerai jaučiasi savo klasėje, yra laimingi. Gera savijauta gali lemti ne vien jų teigiamą požiūrį į savo klasę ir mokyklą, bet ir altruizmo, sąžiningumo ir prasingumo internalizacijos lygį.

Tačiau nemažai vyresniųjų mokinių vis dėlto ilgisi humaniškesnių tarpusavio santykių, o kai kurie pasigenda ir palankesnio požiūrio į veiklą, bendravimą bei elgesį. Be to, daugumos mokinių yra padidėjusi artimųjų lūkesčių baimė, mažiau kaip pusės – saviraiškos baimė ir jie jaučia bendrą nerimą, apie trečdaliui būdinga žinių tikrinimo baimė. Nors nerimas ir gali turėti teigiamą įtaką mokinių elgesiui, bet juo piknaudžiauti rizikinga, nes padidėjęs ir ilgalaikis nerimas gali paraugti į nerimastingumą ir ilgainiui imti netolygiai veikti asmens dvasinį tapsmą.

Siekiant darnaus gyvenimo mokykloje svarbu ne tik pažinti mokinių vyraujančias emocines būsenas, bet ir domėtis jų genezės priežastimis ir rūpintis, kad mokinių išgyvenimai (teigiami ir neigiami) išlaikytų tam tikrą pusiausvyrą, kad bloga savijauta ir padidėjęs (ar net didelis) nerimas netaptų dominuojančiomis ilgalaikėmis emocinėmis būsenomis, galinčiomis trikdyti individo dvasinę saviraidą.

4. Jovaiša L. Mokyklos gyvenimas. Edukologijos pradžios. Šiauliai, 2001.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер Бун, 2002.
6. Изард К. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер Бук, 2000.
7. Laužikas J. Rinktiniai raštai. 1. Kaunas, 1993.

SOME ASPECTS OF A SCHOOL LIFE OF ELDER TEENAGERS

Vanda Aramavičiūtė

Summary

First of all, the article reveals the importance of a school life as an integral factor of education in upbringing person's spirituality. Then the concept of a school life is given. It is the activity and communication processes that take place in school community and are closely with the needs, interests and experiences of members of the school community. Naming emotional states as the corresponding dimensions of a school life, the peculiarities of self-feeling and anxiety of elder pupils are charac-

terized. A concrete data of the research reveals how these pupils usually feel in their class, whether they feel happy, what they lack and what causes their anxiety. The data shows that the causes of anxiety of pupils are fear not to fulfil the expectations of their nearest relatives, self-expression fear, fear in general and fear of the knowledge check. This data is pretty much the same according to the sex and the type of a school (whether the pupils study at a secondary school or at a gymnasium).

Įteikta: 2003 10 23

Priimta: 2003 12 17